

**Збірник наукових праць
Черкаського державного
технологічного університету**

> мічш науки

Заснований у 2000 р.

Випуск 23

Частина II

Збірник наукових праць затверджений ВАК України як фахове видання з економічних наук (постанова президії ВАК України від 10.02.2010 р. №1-05/1).

Випуск 29 друкується за рішенням Вченої ради ЧДТУ, протокол № 2 від 17.10.2011 р.

Головний редактор Лега Ю.Г., д.т.н., професор

Заступник головного редактора Хомяков В.І., д.т.н., професор

Редакційна колегія:

Волощук Г.О., д.е.н., професор, ЧДТУ; **Качала Т.М.**, д.е.н., професор, ЧДТУ (відповідальна за розділ „Регіональна економіка“); **Куценко В.І.**, д.е.н., професор, ЧДТУ; **Нусіное В.Я.**, д.е.н., професор, Криворізький технічний університет; **Пасічник Ю.В.** д.е.н., професор, ЧДТУ; **Пешкова И.О.**, д.е.н., професор, ЧДТУ; **Харічков С.К.**, д.е.н., професор, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАНУ; **Чернюк Л.Г.**, д.е.н., професор, ЧДТУ; **Школа І.М.**, д.е.н., професор, КНТЕУ; **Яценко В.М.**, д.е.н., професор, ЧДТУ (відповідальний за розділ „Фінанси, бухгалтерський облік і аудит“); **Єресько І.Г.**, к.е.н., доцент, ЧДТУ; **Кобко В.І.**, к.е.н., доцент, ЧДТУ; **Шигимага А.Ф.**, к.е.н., доцент, ЧДТУ (відповідальна за розділи „Загальні питання економіки“, „Проблеми управління, організації та планування“).

Рецензент Момот Т.В., д.е.н., професор,
Харківська національна академія міського господарства

Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки: Випуск 29: У трьох частинах / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Черкас, держ. технол. ун-т. - Черкаси: ЧДТУ, 2011. - Частина II.

У збірнику подані матеріали наукових досліджень, які висвітлюють широке коло актуальних проблем реформування економіки України.

Для студентів, аспірантів, викладачів вузів та науковців економічного профілю.

УДК 330:631.1

СВІТОВИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ШФОРМАЦІЙНО-КОНСУЛЬТАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОЇ СФЕРИ

Клочан В.В. к.е.н., докторант
Миколаївський державний аграрний університет

Розглядаються питання розвитку інформаційно-консультаційного обслуговування аграрного сектора економіки України з урахуванням світового досвіду формування та функціонування аналогічних структур. Визначається можливість побудови вітчизняної моделі, адаптованої до сучасних умов розвитку України та аграрної сфери зокрема.

Ключові слова: інформаційно-консультаційне обслуговування, аграрна сфера, економіка України, консультавання.

The problems of information and advisory services of agricultural sector of Ukraine, taking into account international experience of forming and functioning of similar structures, are considered. The possibility of domestic modeling, adapted to modern conditions of Ukraine's development and agriculture in particular, is determined.

Key words: information and advisory services, agriculture, economy of Ukraine, counseling.

Багаторічний світовий досвід показує, що значна кількість суб'єктів аграрної підприємницької діяльності банкрутує через недостачу інформації і знань. Тому цілком закономірною є увага, яку розвинені країни завжди приділяли пошуку ефективних форм поширення інформації серед користувачів. Поступово прийшло усвідомлення, що вирішення проблеми можливе лише шляхом створення цілісної системи інформаційно-консультаційного забезпечення аграрної сфери, що набула поширення як інформаційне обслуговування мережі спеціалізованих консультаційних та інжинірингових служб.

Перші вагомні кроки у справі створення ефективної системи інформаційно-консультаційного забезпечення сільських товаровиробників були зроблені в XIX столітті. Це була гідна відповідь аграрних товаровиробників і держав, що стали на їх захист, посиленню конкуренції, - в основу якої лягла концепція досягнення конкурентних переваг через знання. Природно, що практичні дії, спрямовані на поширення знань серед селян, одразу ж висунули проблему залучення до цієї справи наукових установ, навчальних закладів, інформаційних служб, спеціально підготовлених фахівців, успішних керівників, досвідчених менеджерів.

У середині XX століття більш ніж 50 країн світу мали інформаційно-консультаційні служби. На кінець XX століття такі служби були створені в більш ніж 130 країнах!

На сьогоднішній день система інформаційно-консультаційного забезпечення аграрної сфери, в тих чи інших організаційно-економічних та правових формах, функціонує практично в кожній великій країні світу (за даними ООН станом на початок 2011 р., 154 країни мали консультаційні служби з сумарною чисельністю консультантів понад 600 тисяч). Їх значення й роль у розвитку національних економік та інших сферах суспільного життя і діяльності людей постійно зростають, що пов'язано не тільки з необхідністю поширення знань, але й неспинними процесами глобалізації світових господарських зв'язків і міжнародних відносин.

Головне призначення системи інформаційно-консультаційного забезпечення сільського господарства - сприяти розвитку цієї галузі через поширення інформації, надання усім зацікавленим фізичним та юридичним особам системних або разових консультаційних послуг по управлінню підприємствами, маркетингу, фінансах, кредитуванню, технологіях виробництва продукції і т. ін. Але, незважаючи на спільну для всіх систем інформаційно-консультаційного забезпечення аграрної сфери мету, організаційно-правові форми, джерела фінансування, рівень залежності від держави, вони мають різну ефективність функціонування.

Тому, працюючи над удосконаленням української моделі інформаційно-консультаційного забезпечення аграрної сфери, необхідно узагальнити існуючі ретроспективи створення і функціонування таких систем на прикладі інших країн, у першу чергу, з традиційно розвинутим сільським господарством: Великої Британії, Данії, Канади, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Франції, Сполучених Штатів Америки та ін. Особливу увагу при цьому слід приділити досвіду останніх двадцяти років - періоду, протягом якого формується вітчизняна система інформаційно-консультаційного забезпечення сільського господарства.

Різні аспекти організації і функціонування системи інформаційно-консультаційного забезпечення в перелічених вище та деяких інших країнах отримали достатнє висвітлення у вітчизняній літерату-

рі. Водночас, потреба вибору найбільш прийняттого варіанта для України вимагає проведення поглибленого дослідження існуючої світової практики на матеріалах країн, що можуть служити орієнтиром для використання їх досвіду в нашій державі.

До таких країн належить Велика Британія. В її сільському господарстві становлення системи інформаційно-консультаційного обслуговування пройшло через два етапи. Перший етап характеризувався наявністю як державних, так і приватних інформаційно-консультаційних структур.

Державна система сільськогосподарських консультацій і наукових досліджень (ADAS, ANDA) була створена в 1944 році Міністерством сільського господарства, риболовства і продовольства як Національна консультаційна служба Англії та Уельсу (NAAS). ANDA об'єднує Британський інститут консультантів по сільському господарству (BIAS), Королівський інститут привілейованих експертів та інші наукові установи.

Національна консультаційна служба Англії та Уельсу майже до кінця XX століття була державною, її діяльність повністю фінансувалась за рахунок бюджетних коштів, але послуги клієнтам надавались безкоштовно. Серед надаваних послуг переважали сільськогосподарська пропаганда, надання порад з технічних і науково-дослідних питань, розвитку фермерства, землеробства, навколишнього середовища, проведення лабораторних аналізів тощо. Поступово обсяги фінансування служби з державного бюджету скорочувалися і врешті-решт зовсім припинилися. Причиною послужило те, що в 90-х роках минулого століття влада країни дійшла висновку, що вітчизняне сільське господарство досягло досить високого рівня розвитку, а сільськогосподарські товаровиробники мають достатній рівень економічної ефективності, яка дозволяє зробити цю систему комерційною, а послуги - платними. В 1992 році Національна сільськогосподарська консультаційна служба була приватизована і отримала назву «Приватне консультаційне агентство АДАС».

В момент, коли була запроваджена плата за послуги, АДАС припинив своє існування як служба «екстеншн сервіс» у загальноприйнятому значенні цього поняття, тобто служба, яка займалася своїм розвитком і сприяла фермерам у використанні нових технологій і найкращих методів ведення господарства. Сьогодні АДАС надає широкий спектр платних консультаційних, діагностичних, аналітичних і проектних послуг для усіх типів сільськогосподарських підприємств Великої Британії. Переважна частина цих послуг реалізується у формі контрактів, укладених у результаті переговорів і зорієнтованих на потреби конкретних клієнтів. Деякі з видів послуг, такі як проведення лабораторних досліджень, надаються за встановленими розцінками.

Важливо відзначити, що після введення плати за послуги кількість фермерів, зацікавлених у співпраці з агентами консультаційних служб, спочатку скоротилась, але з часом навіть перевищила рівень, досягнутий на момент приватизації служби.

У структурі АДАС нараховується 6 регіональних консультаційних центрів, розташованих за географічним принципом, а також 10 дослідних центрів. У кожному консультаційному центрі створено від 6 до 10 груп фахівців, чисельністю по 12-15 консультантів. В дослідних центрах функціонує 48 груп з дещо більшою чисельністю працівників у кожній. Дослідні групи, як правило, базуються в експериментальних центрах, що функціонують на базі фермерських господарств. Нині АДАС обслуговує більше 60 тисяч господарств різних напрямків діяльності.

Крім служби АДАС, фермери Великої Британії можуть скористатися послугами університетів і коледжів, кредитних комерційних організацій, включаючи банки, приватних консультаційних фірм, об'єднань професійних консультантів.

Великий досвід і знання в галузі сільського господарства висунули АДАС в число провідних світових консультаційних фірм, які у свій час надавали професійну і технічну допомогу країнам Східної Європи з питань реформування і приватизації, навчання консультантів, розвитку фермерства і т. ін.

Данія належить до провідних аграрних товаровиробників світу. Перші консультаційні структури в цій країні були створені в XIX столітті самими фермерами. Існуюча нині консультаційна служба була створена в 1970 році і представлена двома рівнями: загальнонаціональним і місцевим. На загальнонаціональному рівні функціонує Консультативний центр сільського господарства, який самостійно проводить експерименти і наукові дослідження та забезпечує місцевий рівень інформацією про нові наукові розробки в Данії й за кордоном.

Місцевий рівень - це мережа з приблизно 95 фермерських центрів, що розповсюджені по всій території країни і співпрацюють з селянськими асоціаціями та об'єднаннями малоземельних селян. Штатні працівники консультаційних служб забезпечують клієнтам сучасні знання в сфері аграрного виробництва й економіки; надають поради в конкретних ситуаціях з питань планування й організації виробництва; проводять реєстрацію й обробку економічних даних; організовують курси підвищення кваліфікації й професійної майстерності фермерів; служать сполучною ланкою між фермерами й нау-

ково-дослідними установами; допомагають у веденні бухгалтерського обліку, заповненні податкових декларацій, дають поради по веденню господарства, у тому числі з питань фінансування.

У складі системи інформаційно-консультативного забезпечення Данії працює більше тисячі основних консультантів, а з помічниками - близько трьох тисяч. Консультаційні структури функціонують переважно на приватних засадах і управляються користувачами послуг через фермерські організації.

Канада має визнаний в усьому світі високий аграрний авторитет, що ґрунтується на інноваційних засадах здійснюваного сільськогосподарського виробництва. В цій країні відсутня єдина структура, що здійснює надання інформаційно-консультаційних послуг аграрним товаровиробникам. Кожна з десяти канадських провінцій та трьох територій має свою інформаційно-консультаційну систему, що формувалася з метою задоволення потреб аграрних виробників саме цієї адміністративної одиниці.

Однією з головних причин відсутності єдиного для всіх інформаційно-консультаційних систем стандарту є Британський Закон про Північну Америку (1867 р.). В Законі, згідно з яким було утворено країну Канада, зазначалося, що за освіту в провінціях відповідають їх уряди. Сільськогосподарське консультування, що фактично відноситься до сфери передачі знань, розвивалося в різних освітніх умовах, тому в кожній провінції сформувалися відмінні одна від одної системи інформаційно-консультаційного забезпечення.

Провінційні уряди та фермери Канади завжди усвідомлювали значення сільськогосподарської інформації. За тісної підтримки влади фермери добровільно об'єднувалися в асоціації, кооперативи, інші колективні утворення з метою більш швидкого отримання новітньої інформації щодо вирощування сільськогосподарських культур, худоби, ведення господарства тощо.

Ретроспективний аналіз моделі системи інформаційно-консультаційного забезпечення, створеної в провінції Манітоба, показує, що на початку ХХ століття на всій її території консультаційною діяльністю займалася зовсім незначна кількість кваліфікованих спеціалістів-аграрників. В 1915 р. Міністерство сільського господарства та продовольства цієї провінції створило державну консультаційну службу. На місцях було відкрито 40 консультаційних центрів.

Зважаючи на перший досвід функціонування центрів консультування, Міністерство і місцеві лідери дійшли висновку, що сільськогосподарське консультування здатне не тільки забезпечувати фермерів інформацією, але й відігравати важливу роль у розвитку сільських громад. На початку ХХ ст. в провінції було організовано перші клуби 4Н. З роками цей рух працюючої молоді набув поширення, ставши невід'ємною частиною процесу виховання майбутніх фермерів та лідерів сільських громад.

Зазначимо, що у Міністерстві сільського господарства та продовольства провінції Манітоба утворено чотири департаменти: менеджменту та фінансової діяльності, регіональних аграрних послуг, аграрного розвитку і маркетингу та департаменту з економічних питань і розробки аграрної політики. Діяльність системи інформаційно-консультаційного забезпечення координує і направляє департамент регіональних аграрних послуг. Налічується чотири регіональні та тридцять дев'ять районних відділень, в яких працюють спеціалісти-консультанти та спеціалісти з питань аграрної економіки, аграрного виробництва (зоотехнії, агрономії), агробізнесу (менеджменту), інженери, адміністративний персонал. Як правило, штат районного відділення консультаційної служби складається із спеціаліста-консультанта загального профілю, спеціаліста з питань аграрної економіки та офіс-менеджера.

На районному рівні спеціалісти системи інформаційно-консультаційного забезпечення надають послуги виробникам, підвищуючи їх знання та навички з аграрного менеджменту, маркетингу, нових виробничих технологій, можливостей створення додаткової вартості та диверсифікації. Крім того, працівники служби надають консультації родинам фермерів щодо покращення умов господарювання, планування господарської діяльності, надають рекомендації з питань аграрної економіки, організують та підтримують клуби 4Н, сприяючи розвитку лідерства у сільських громадах.

Нідерланди належать до визнаних світових лідерів аграрного виробництва. Наприкінці ХІХ століття влада Нідерландів взяла курс на підвищення й зміцнення конкурентоспроможності сільського господарства країни. Був покладений початок створенню системи сільськогосподарських знань, що включає в себе дослідження, утворення (підвищення кваліфікації) і впровадження знань (освоєння науково-технічних досягнень). Інтеграція досліджень, утворення й впровадження знань формує основу сучасної аграрної моделі Нідерландів, що визнана однією з найефективніших у світі.

Успіх сільськогосподарської політики в Нідерландах багато в чому пов'язують із тим, що питання дослідження, утворення й впровадження знань перебувають у компетенції Міністерства сільського й рибного господарства та навколишнього середовища. У його структурі функціонують національні консультаційні центри, які надають інформаційну допомогу працівникам сфери утворення знань і радникам (консультантам) організацій, що виходять на безпосередній контакт із фермерами.

Безпосередньо з фермерами працюють організації першого рівня: сільськогосподарська служба впровадження (Agricultural Extension Service, DLV), соціально-економічні консультаційні служби фер-

мерських організацій, а також консультанти обслуговуючих і переробних фірм, окремі фахівці (бухгалтери, банківські працівники, ветеринари та ін.). Основна роль належить сільськогосподарській службі впровадження - DLV. Це державна організація, фінансування якої здійснюється в основному за рахунок бюджетних коштів.

Керує сільськогосподарською службою впровадження наглядовий консультативний комітет, у складі якого 9 чоловік, з них 4 - представники міністерства, а 5 - представники фермерських організацій.

В DLV працює близько 600 фахівців, об'єднаних в 61 регіональну консультативну групу, що мають представництва в усіх 25 провінціях країни. Ці групи називають галлія командами, а фахівців, які там працюють, - радниками, експертами. Робота команд зводиться в основному до індивідуального консультування фермерів з усіх питань сільського господарства.

Інформаційні й консультативні послуги радників державної служби впровадження фермер не оплачує. Настково цю службу фінансують фермерські організації за рахунок обов'язкових відрахувань.

Інформаційно-консультативну службу першого рівня представляють також соціально-економічні консультативні відділи фермерських організацій. Більше 200 фахівців, які перебувають в штаті цих організацій, надають фермерам консультації з питань, не пов'язаних з виробничими технологіями. Насамперед це стосується питань успадкування, перетворення господарства, припинення його діяльності, оренди, законодавства тощо. Консультації доступні всім фермерам, тому що держава дотує половину витрат цих служб, а фермерські організації беруть на себе основну частину витрат на їхнє проведення.

Сільське господарство Сполучених Штатів Америки виступає як один зі світових лідерів аграрного виробництва. Функцію сільськогосподарського консультування в сільському господарстві США виконує державна служба «Екстеншн Service». Це поняття в США трактується як «поширення знань та інших ресурсів серед людей, які знаходяться поза межами студентського містечка».

Поштовхом для створення служби «екстеншн» послужив федеральний закон про організацію науки сільськогосподарського призначення й поширення знань серед фермерів (1862 р.). Згідно з цим законом, завдання надання консультативних послуг покладалося на сільськогосподарські коледжі, які створювалися в кожному штаті.

Оскільки практика системи «екстеншн» отримала визнання й має значне поширення в інших країнах, то видається доцільним провести їх поглиблене дослідження.

До загальних рис системи «екстеншн» відносять такі:

- це законодавчо створена урядова організація;
- організація, яка надає послуги будь-якій людині, виявляючи однакове ставлення до всіх;
- кооперативний орган, в управлінні якого беруть участь і урядові структури на рівні держави, штату та окремої місцевості;
- участь клієнтів є тільки добровільною;
- поле діяльності є досить широким і в основному базується на таких сферах, як сільське господарство, домашня економіка та пов'язані з цим області;
- люди, з якими вона працює, є найвищою мірою важливими;
- програми базуються на основі потреб, бажань, висловлених окремими людьми та громадами;
- в основі інформації, що надається, лежать наукові дослідження;
- присвячена роботі з сім'єю;
- «екстеншн» є рівноправним партнером університетів земельного гранту поруч з дослідженнями та навчанням;
- залежить від роботи лідерів-волонтерів (добровольців), які допомагають планувати, виконувати та оцінювати освітні програми;
- є по природі освітнім, при якому навчання проводиться без дотримання офіційної формальності і використовується широкий вибір методів навчання;
- програми в критичних ситуаціях гнучкі;
- освітній заклад, який значно відрізняється за своєю місією від звичайного освітнього закладу такими рисами: не має сталої програми чи курсу навчання; не надає ступенів і дипломів; працює поза межами студентських містечок і використовує фермерські господарства, власні будинки та адміністративні приміщення; використовує викладачів з широким предметним спектром знань; має велику і неоднорідну аудиторію слухачів; пропонує предмет вивчення, який є більш практичним і який можна негайно використати для вирішення проблеми; для застосування вивченого потребує зміни в поведінці як в ментальному, так і фізичному плані.

На сьогоднішній день системи інформаційно-консультативного забезпечення аграрної сфери функціонують практично в кожній країні світу. Усіх їх поєднує однакова мета, але є й суттєві відмінності в організаційно-правових формах, джерелах фінансування, рівні залежності від держави, ефекти-

вності діяльності. Узагальнення досвіду створення і розвитку систем інформаційно-консультаційного забезпечення аграрної сфери окремих високорозвинених країн дозволило виділити ряд найбільш характерних рис в їх організації і функціонуванні: різнобічна державна підтримка, що проявляється в заходах політико-правового, організаційно-економічного та кадрово-управлінського характеру; рівень державного дотування функціонування системи значною мірою визначається платоспроможністю та ефективністю виробничо-господарської діяльності основних категорій її клієнтів; у формуванні та становленні системи безпосередню участь беруть наукові установи та провідні освітянські заклади; орієнтація на комерціалізацію діяльності, зокрема через приватизацію структур інформаційного та консультаційного забезпечення.

Головний же висновок полягає в тому, що на початковому етапі створення і розвитку системи в розвинених країнах мало місце державне фінансування проекту, а динаміка процесу переходу на платні послуги відповідала процесам стабілізації і підвищенню ефективності сільського господарства. Використання досвіду розвинених країн дозволить удосконалити українську модель системи інформаційного та консультаційного забезпечення аграрної сфери, прийняти найкращий варіант її розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Van den Ban, A.W. and Hawkins, H.S. *Agricultural Extension*. - 2-nd edn. - Blackwell Science Ltd, London, 1996.
2. Chris Edwards, John Ward, Andy Bytheway. *The Essence of Information Systems*. - Prentice Hall Europe, 1995.
3. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: аналіт. доп. / Д.В. Дубов, О.А. Ожеван, С.Л. Гнатюк. - К.: НІСД, 2010. - 64 с.
4. Терещенко Л.О. Інформаційні системи і технології в обліку / Л.О. Терещенко, І.І. Матієнко-Зубенко. - К.: КНЕУ, 2004. - 187 с.
5. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки»

УДК 333.68

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЇХ УДОСКОНАЛЕННЯ

**Червен ІХ, д.е.н., професор, завідувач кафедри,
Карєба М.І., к.е.н., ст. викладач**

Миколаївський державний аграрний університет

Отражена ретроспектива и современное состояние развития арендных земельных отношений в разных регионах Украины и опыт развитых стран мира. Предложены важнейшие направления их совершенствования.

Ключевые слова: аренда земель, арендные отношения, ретроспектива, совершенствование, арендная плата, дифференциальная рента, расходы.

A retrospective view and modern state of the development of leasing land relations in different regions of Ukraine and the experience of developed countries of the world are reflected. Major directions of their improvement are offered.

Key words: land lease, leasing relations, retrospective view, improvement, lease plateau, differential rent, charges.

Важливою умовою забезпечення сталого розвитку сільського господарства є оренда, яка набула поширення майже в усіх країнах світу. Зокрема, за даними Л.М. Діденка [1], у світі в цілому за орендними відносинами використовується 40-50 % загальної площі в обробітку, у тому числі у Східній Європі - 45-60 %, у США - 50 %, у Франції - більше половини, у Бельгії - майже дві третини, в Ізраїлі - 90 %. Значну частину земельних угідь займають орендовані площі в Канаді, Німеччині, Голландії, Швейцарії та ряді інших країн.

Розмір цього показника у різних країнах світу є неоднаковим. Відрізняється він навіть по регіонах однієї і тієї ж країни. І це обумовлено різницею і в їх природно-кліматичних умовах, і в рельєфах їх місцевостей, і в спеціалізації аграрного виробництва, і в інших їх характеристиках.